

Jakub Piecuch

Akademia Rolnicza w Krakowie

ROLA ROLNICTWA W REGIONACH O NIEKORZYSTNYCH WARUNKACH GOSPODAROWANIA (PRZYKŁAD HISZPANII I PORTUGALII)

1. Wstęp

W państwach członkowskich Unii Europejskiej regiony górskie i wyspiarskie miały jeszcze do niedawna znaczenie marginalne. Dziś uważa się, iż obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania stanowią istotny element w ekonomii UE. Mają one szczególne znaczenie przede wszystkim dla krajów Półwyspu Iberyjskiego – Hiszpanii i Portugalii, pokrywają bowiem znaczną część ich powierzchni. Terytoria te charakteryzują się całym szeregiem niekorzystnych czynników, wynikających zarówno z ukształtowania terenu, jak i peryferyjnego położenia, które w istotny sposób zmniejszają dostępność do europejskich rynków. Sytuacja ta ogranicza możliwości efektywnej produkcji rolniczej, a pomimo to często regiony te są od niej szczególnie uzależnione. Za regiony górskie uważa się te, w których co najmniej 50% powierzchni stanowią tereny górskie. Zgodnie z artykułem 18 rozporządzenia Rady WE nr 1257/1999 są to tereny, które charakteryzują się znacznymi ograniczeniami możliwości ich użytkowania, a także takie, gdzie na niższych wysokościach występują strome pochyłości, obejmujące większą część terenów uprawnych.

Celem pracy jest przedstawienie sytuacji rolnictwa w hiszpańskich i portugalskich regionach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. W artykule objęto analizą jednostki terytorialne noszące w nomenklaturze Unii Europejskiej symbol NUTS 2. Ich odpowiednikami są polskie województwa. W Hiszpanii regiony poziomu NUTS 2 noszą nazwę wspólnot autonomicznych.

Opracowanie oparto na analizie raportów Komisji Europejskiej oraz Nordic Centre for Spatial Development (NORDREGIO). W pracy wykorzystane zostały

także dane statystyczne EUROSTAT-u, dotyczące jednostek terytorialnych NUTS 2. Zakres chronologiczny analizy obejmuje okres ostatnich dziesięciu lat.

2. Sytuacja społeczno-ekonomiczna analizowanych regionów

Obszary górskie Hiszpanii i Portugalii pełnią wiele istotnych funkcji. Największe zainteresowanie budzą te związane z gospodarką, w tym przede wszystkim z produkcją rolniczą, ale góry odgrywają także istotną rolę jako centra turystyki i rekreacji. Obszary górskie są ponadto rezerwuarami zarówno wody pitnej, jak i tej używanej w produkcji oraz pełnią ważne funkcje przyrodnicze [*Mountain areas in Europe...* 2004, s. 3-4]. Stwarzają jednak silne bariery dla wykorzystania potencjału rozwoju tkwiącego w lokalnych społecznościach, bowiem bardzo często obszary górskie Półwyspu Iberyjskiego są nie tylko słabo zaludnione, ale także oddalone od głównych centrów rozwoju UE; również poziom stopy bezrobocia na tych terenach przewyższa średnią dla całej Wspólnoty. W efekcie nie wszystkie regiony górskie są zintegrowane ekonomicznie z rynkami Unii Europejskiej. Ponieważ większość ma znaczne problemy natury ekonomicznej i społecznej, to w rezultacie są uprawnione do otrzymywania europejskiej pomocy strukturalnej i na tej drodze pogłębiania współpracy gospodarczej.

Również regiony wyspiarskie odgrywają istotną rolę, zarówno w przypadku Hiszpanii, jak i Portugalii. Jednak i one borykają się z poważnymi problemami natury ekonomicznej i społecznej, będącymi efektem peryferyjnego położenia. Sytuacja ta dotyczy przede wszystkim portugalskiej Madery oraz Açores, gdzie utrudniona komunikacja ogranicza możliwości prowadzenia działalności gospodarczej. Problemy te powodują, iż korzystają one w dużym stopniu z pomocy strukturalnej UE, dzięki czemu mogą zmniejszać dystans dzielący je od lepiej rozwiniętych regionów Wspólnoty [*Second report...* 2001, s. 35]. Hiszpańskie wspólnoty autonomiczne, Wyspy Kanaryjskie oraz Baleary, znajdują się w lepszej sytuacji gospodarczej, będącej następstwem dynamicznego rozwoju sektora usług i korzyści czerpanych z turystyki.

Oczekiwane korzyści czerpane z rolnictwa w regionach górskich ogranicza zarówno ukształtowanie terenu, jak i klimat. Niska temperatura i krótko trwający sezon rolniczy oraz wysokość pasm górskich sytuują produkcję rolniczą niemal wyłącznie w obszarze dolin. Niekorzystne ukształtowanie terenu utrudnia powstanie nowoczesnej sieci lokalnych połączeń transportowych i teleinformatycznych. Naturalne ograniczenia równie silnie oddziałują na regiony wyspiarskie analizowanych państw. W obu przypadkach niezbędne staje się także tworzenie sprawnie działających systemów irygacji, zapewniających niezbędną w produkcji rolniczej ilość wody. Rozwój gospodarczy utrudnia również peryferyjne położenie górskich i wyspiarskich regionów Hiszpanii i Portugalii, które znajdują się nie tylko na obrzeżach swych państw, ale także na peryferiach całego kontynentu. Sytuacja ta

oznacza, że zarówno krajowe, jak i europejskie rynki są odległe i trudno dostępne. Przedstawione czynniki powodują, iż dla dużej części górzystych i wyspiarskich regionów Półwyspu Iberyjskiego wskaźniki społeczno-ekonomiczne osiągają nie najwyższe wartości. W większości przypadków wskaźnik PKB *per capita* kształtuje się na poziomie znacznie niższym, nie tylko w stosunku do średniej unijnej, ale także w porównaniu do średniego poziomu tego wskaźnika dla analizowanego kraju.

Ta sytuacja jest szczególnie widoczna w Portugalii, gdzie wartość PKB *per capita* wynosi 76,7% średniej dla 25 krajów członkowskich UE, podczas gdy dla trzech portugalskich regionów o niekorzystnych warunkach gospodarowania wartość ta wynosi 71,4%. Należy tu dodać, iż na tę wartość zdecydowany wpływ ma Madera, która pod względem poziomu rozwoju ustępuje jedynie regionowi stołecznemu – Lizbonie. Pozostałe dwa regiony – Açores i Norte należą do najslabiej rozwiniętych obszarów Portugalii, ze współczynnikiem PKB *per capita* znacznie poniżej średniej wartości dla całego kraju. Zdecydowanie lepiej wygląda sytuacja w Hiszpanii, gdyż wskaźnik PKB *per capita* w regionach górskich i wyspiarskich osiąga wartość 98,3% średniej unijnej, czyli poziom wyższy od średniej dla całego państwa. Należy wziąć jednak pod uwagę, iż ta wysoka wartość osiągnięta jest dzięki dobrze rozwiniętym regionom północnej Hiszpanii. Do grupy tej należy Nawarra (119,6%), Kraj Basków (117,1%), Katalonia (112,3%), a także region wyspiarski Baleary (108,7%). W przypadku pozostałych regionów wskaźnik PKB *per capita* osiąga niższe wartości: Galicja (74,7% średniej dla EU25), Asturia (80,7%) czy też Wyspy Kanaryjskie (89%) [Third report... 2004, s. 190-192, 196].

Dynamiczne tempo rozwoju gospodarczego Hiszpanii przyniosło znakomitą poprawę sytuacji na rynku pracy. Stopa bezrobocia obniżyła się w latach 1995-2004 o 8 punktów procentowych, osiągając poziom 11% zasobu siły roboczej. W wielu analizowanych hiszpańskich regionach stopa bezrobocia zmniejszyła się o więcej niż połowę. Jednak w Galicji czy na Balearach redukcja ta była znacznie mniejsza. Bezrobocie jest zdecydowanie mniejszym problemem w przypadku analizowanych regionów Portugalii. Stopa bezrobocia na Maderze i Açores oscyluje wokół swego naturalnego poziomu. Natomiast w regionie Norte stopa bezrobocia wynosi 7,7% zasobu siły roboczej i przekracza wartość średnią dla Portugalii [Third report... 2004, s. 191-193, 197].

Istotnym problemem ograniczającym możliwości rozwojowe części analizowanych regionów jest ich uzależnienie od rolnictwa. Świadczy o tym struktura zatrudnienia w poszczególnych sektorach. Zatrudnienie w rolnictwie w połowie analizowanych hiszpańskich regionów jest wyższe niż w całym kraju (tab. 1). W najtrudniejszej sytuacji znajduje się Galicja, gdzie w rolnictwie w 2002 r. pracowało 15% zatrudnionych, a jednocześnie wytworzona wartość dodana brutto wyniosła jedynie 6% produkcji regionu. Należy jednak podkreślić dynamikę zmian, które nastąpiły w ciągu ostatnich lat na rynku pracy w Galicji. W sposób wyraźny zmniejsza się zatrudnienie w rolnictwie, rośnie natomiast w budownictwie i usługach. Są jednak

Tabela 1. Zatrudnienie w poszczególnych sektorach hiszpańskich i portugalskich regionów górskich i wyspiarskich (w latach 1995 i 2002, w %)

Region	Rolnictwo		Przemysł		Budownictwo		Usługi	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Hiszpania	8,1	6,2	18,9	18,3	9,1	10,8	64,0	64,6
Galicja	23,2	15,0	15,1	17,4	9,6	11,5	52,1	56,1
Asturia	12,3	8,0	20,6	18,9	8,7	10,5	58,4	62,6
Kantabria	9,6	6,9	19,0	19,3	10,3	12,3	61,1	61,6
Kraj Basków	2,6	1,9	28,2	28,6	7,8	9,2	61,4	60,3
Nawarra	6,7	5,9	30,1	30,8	7,7	9,1	55,5	54,2
La Rioja	11,6	9,3	29,8	30,9	6,0	9,1	52,7	50,7
Katalonia	3,5	2,6	26,2	26,0	8,1	9,2	62,2	62,3
Walencja	6,7	4,1	24,3	23,2	9,4	11,6	59,7	61,1
Baleary	2,1	1,9	10,5	9,2	9,7	13,6	77,7	75,3
Murcja	11,5	11,1	18,2	18,4	8,4	11,2	61,9	59,3
Wyspy Kanaryjskie	8,2	5,4	7,4	6,4	9,6	13,7	74,8	74,5
Portugalia	12,2	9,6	22,5	20,3	8,7	9,8	56,6	60,3
Norte	12,7	9,8	32,5	30,2	9,4	10,7	45,4	49,2
Açores	24,6	23,9	11,1	10,5	8,9	9,6	55,4	56,0
Madera	19,5	13,9	13,3	12,4	13,3	14,5	53,9	59,3

Źródło: [Portrait of the Regions... 1998; Regions... 2005; EUROSTAT], obliczenia własne.

i takie regiony Hiszpanii, gdzie zatrudnionych w rolnictwie jest znacznie mniej. Są to wysoko rozwinięte wspólnoty autonomiczne Katalonia, Kraj Basków, czy też Baleary, a zatrudnienie w pierwszym sektorze kształtuje się tu w granicach 1,9-2,6%. W Portugalii sytuacja jest zdecydowanie bardziej skomplikowana, gdyż zatrudnienie w rolnictwie, we wszystkich regionach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, przekracza średnią dla całego kraju. Najwięcej osób pracuje w tym sektorze w regionie Açores (23,9%), natomiast wartość dodana brutto wytworzona przez rolnictwo kształtuje się na poziomie nieco poniżej 10% produkcji regionu. Można stwierdzić, iż w tym regionie od 1995 r. nie nastąpiły praktycznie żadne zmiany w tym zakresie.

3. Sytuacja rolnictwa w górskich i wyspiarskich regionach Hiszpanii i Portugalii

Rolnictwo Galicji odgrywa istotną rolę w gospodarce regionu. Ze względu na ograniczenia wynikające z górskiego ukształtowania terenu jest to przede wszystkim rolnictwo niskotowarowe, ukierunkowane na produkcję zwierzęcą – chów bydła oraz drobiu. W rezultacie Galicja jest wiodącym producentem mleka i jaj w skali całego kraju. Położenie regionu na wybrzeżach Atlantyku podnosi także rangę rybołówstwa. Podobną sytuację można obserwować w sąsiedniej wspólnocie

autonomicznej – Asturii. Wysokie góry powodują, iż mniej niż 1/3 ziemi użytkowana jest w ramach produkcji rolniczej, w tym są to przede wszystkim pastwiska. Sadzony jest tu także dąb, kasztan jadalny oraz buk. Ostatnie lata przynoszą próby ponownego zalesiania eukaliptusem oraz szybko rosnącymi gatunkami sosny. Region ten charakteryzuje się także olbrzymim rozdrobnieniem pól uprawnych, z których jedynie kilka procent ma powierzchnię większą niż 1 hektar. W roku 2002 pracowało w rolnictwie 8% zatrudnionych, podczas gdy sektor ten wytwarzał jedynie 2,2% wartości dodanej brutto regionu. Asturia należy do największych producentów mleka w skali całej Hiszpanii, słynie także z upraw jabłek, wykorzystywanych przede wszystkim do produkcji cydru. Tu warto zauważyć, że istotnym czynnikiem ograniczającym korzyści płynące z produkcji rolniczej jest poważne zanieczyszczenie środowiska związane z wydobywaniem węgla i przemysłem hutniczym. Rolnictwo staje się tu ofiarą ekspansji przemysłowej. Negatywnie na produkcję rolniczą wpływa dewastacja środowiska także w trzech mocno uprzemysłowionych regionach Hiszpanii, położonych w jej północnej części – Kantabрії, Kraju Basków i Nawarry. Priorytety gospodarki przemysłowej powodują wyraźne szkody w rolnictwie tych regionów. Sektor pierwszy Kraju Basków nie odgrywa istotnej roli zarówno w skali regionalnej, jak i krajowej. Jest to region typowo przemysłowy o dużym zatrudnieniu w drugim sektorze (37,8% zatrudnionych) i jego wysokim udziale w wartości dodanej brutto (37,4% całości produkcji). Udział produkcji rolniczej (warzyw, mleka oraz drewna) w wartości dodanej brutto regionu jest marginalny. W Kantabрії i Nawarze rolnictwo odgrywa istotną rolę, co więcej, charakteryzuje się wysoką produktywnością. W obu regionach nastąpiła zmiana struktury produkcji rolniczej od niskotowarowych gospodarstw rodzinnych do grup producenckich, specjalizujących się w hodowli bydła mlecznego. Rolnictwo regionu Nawarra opiera się także na produkcji zbóż, mięsa i wina. Wartość dodana brutto rolnictwa tych regionów to 3,5% całej produkcji Kantabрії oraz 4,2% produkcji Nawarry. Ostatnim górskim regionem północnej Hiszpanii jest La Rioja. Tu także wysoko konkurencyjne rolnictwo koegzystuje z rozwiniętym sektorem przemysłowym. Rolnictwo regionu La Rioja jest związane przede wszystkim z produkcją wina, owoców i warzyw. Pierwszy sektor odpowiada tu za 7,2% wartości dodanej brutto regionu. Jednocześnie w tym sektorze pracowało w 2002 r. nieco ponad 9% zatrudnionych. Rolnictwo w regionie La Rioja jest silnie zmechanizowane, lecz z dominacją małych i średnich gospodarstw – 75% gospodarstw posiada mniej niż 10 hektarów [Implemening... 2002, s. 11-40].

Z trzech kolejnych analizowanych wspólnot autonomicznych, położonych nad Morzem Śródziemnym – Katalonii, Walencji oraz Murcji – rolnictwo odgrywa największe znaczenie w ostatnim regionie. W roku 2002 w pierwszym sektorze zatrudnionych było tu 11% ogółu pracujących. Jednocześnie pierwszy sektor wytwarza blisko 7% wartości dodanej brutto tej wspólnoty autonomicznej. Region ten specjalizuje się w produkcji owoców: brzoskwiń i moreli oraz pieprzu i pomido-

rów. Sadzone są przede wszystkim te odmiany, które nadają się do produkcji owoców i warzyw w puszkach. Znacznie mniejszą rolę odgrywa rolnictwo w Katalonii i Walencji. Są to wspólnoty autonomiczne, w których dominuje sektor usług nakierowanych na turystykę. W regionach tych rolnictwo wytwarza niewielką część wartości dodanej brutto – 1,5% w Katalonii oraz 2,3% w Walencji. Pomimo niewielkiego udziału w produkcji globalnej obu regionów rolnictwo charakteryzuje się tu wysoką produktywnością. W Katalonii dominuje hodowla bydła, trzody chlewnej oraz drobiu. Ponadto region ten znany jest z wysokiej jakości wina oraz warzyw i owoców. Rolnictwo Walencji charakteryzuje się natomiast wysokim rozdrobnieniem gospodarstw, które produkują przede wszystkim warzywa i owoce. Szacunki wskazują, iż w blisko 80% właściciele gospodarstw posiadają dochody także z innych źródeł, niż produkcja rolnicza [Implementing... 2002, s. 11-40].

Rolnictwo dwóch wyspiarskich regionów – Balearów i Wysp Kanaryjskich – nie odgrywa istotnej roli. Są to regiony ukierunkowane na usługi związane z turystyką, a wartość dodana brutto, wytwarzana przez sektor pierwszy, nie przekracza 2% całej produkcji; również zatrudnienie w rolnictwie kształtuje się poniżej wartości średniej dla Hiszpanii i wynosi 1,9% ogółu zatrudnionych na Balearach i 5,4% na Wyspach Kanaryjskich. Zdecydowana większość produkcji eksportowana jest na rynki europejskie. Rolnictwo Balearów koncentruje się na produkcji migdałów i ziemniaków, natomiast na Wyspach Kanaryjskich dominuje produkcja owoców cytrusowych, bananów, pomidorów oraz kwiatów [Implementing... 2002, s. 11-40].

Jak wspomniano powyżej, sytuacja rolnictwa w portugalskich regionach o niekorzystnych warunkach gospodarowania jest znacznie trudniejsza. Analiza obejmuje jeden region położony na kontynencie – Norte oraz dwa regiony wyspiarskie – Maderę oraz Açores. Rolnictwo odgrywa zdecydowanie najważniejszą rolę w ostatnim z wymienionych regionów. Praktycznie każda działalność ekonomiczna podejmowana w tym regionie związana jest z produkcją rolniczą. W pierwszym sektorze pracuje 24% zatrudnionych, a wytwarza on 10% wartości dodanej brutto regionu. Główny obszar działalności, ukierunkowany na rynek krajowy, związany jest z hodowlą bydła oraz produkcją zbóż. Açores eksportuje przede wszystkim produkty wytwarzane w gospodarce leśnej. Pomimo iż zdecydowana większość produktów mlecznych oraz mięso tafia na rynek portugalski, to gospodarka regionu niekorzystnie odczuwa konkurencję producentów z innych krajów UE. Istotną rolę w gospodarce Açores odgrywa także połów ryb. Zarówno hodowla, uprawa zbóż, jak i połowy ryb stanowią podstawę rozwijającego się przemysłu. Rolnictwo odgrywa natomiast mniej istotną rolę w przypadku Madery i Norte. Na Maderze opiera się ono na trzech filarach: hodowli bydła, uprawach zbożach i owocach. Madera dostarcza na rynek portugalski m.in. figi, winogrona, kukurydzę, ryż, jabłka, banany oraz mango. Pomimo spadku znaczenia rybołówstwa nadal jest ono istotnym elementem gospodarki tego regionu. Połowy dostarczają ryb i owoców morza na rynek lokalny. Rolnictwo Madery charakteryzuje się niską produktywnością, w

pierwszym sektorze pracuje bowiem 14% zatrudnionych, a jednocześnie rolnictwo odpowiada jedynie za 2,8% wartości dodanej brutto regionalnej gospodarki. Sektor pierwszy w regionie Norte również charakteryzuje się wysoką pracochłonnością i niską produktywnością. W pierwszym sektorze pracuje tu blisko 10% zatrudnionych, a jednocześnie wartość dodana brutto wytwarzana przez rolnictwo kształtuje się poniżej 3% ogółu produkcji. Ostatnie lata przyniosły spadek liczby gospodarstw rolnych oraz zmniejszenie powierzchni ziemi użytkowanej w rolnictwie. Większość gospodarstw rolnych posiada mniej niż 5 hektarów ziemi. Większość rolników rezygnuje z kredytów, opierając produkcję na własnych zasobach finansowych. Wzrasta także średnia wieku właścicieli gospodarstw, gdyż osoby młodsze poszukują lepiej płatnych prac w innych regionach Portugalii. Główne gałęzie produkcji to zboża, kukurydza, ziemniaki oraz wino.

4. Zakończenie

Zainteresowanie regionami o niekorzystnych warunkach gospodarowania Unii Europejskiej, wynikające z rosnącej świadomości o konieczności ich trwałego i zrównoważonego rozwoju, owocuje zwiększeniem dostępnej pomocy finansowej. Fundusze strukturalne Unii Europejskiej służą wyrównywaniu różnic ekonomicznych, społecznych oraz przestrzennych pomiędzy regionami. Ich korzystny wpływ na rozwój regionów słabiej rozwiniętych można obserwować już dziś. Zmniejszają się bariery ograniczające ich rozwój, a często regiony o niekorzystnych warunkach gospodarowania radzą sobie coraz lepiej. Dotyczy to przede wszystkim regionów hiszpańskich, ale także portugalskiej Madery. Niewątpliwie o poziomie i dynamice rozwoju decyduje nie rolnictwo, ale głównie sektor usług i przemysł. Najczęściej udział rolnictwa w gospodarce regionalnej jest znikomy. Charakteryzuje się ono niską produktywnością i pracochłonnością. Tym niemniej wśród regionów o niekorzystnych warunkach gospodarowania można wskazać i takie, dla których także rolnictwo stanowi ważny element rozwoju. W hiszpańskich wspólnotach autonomicznych – La Rioja, Nawarra, Katalonia, Walencja czy Baleary – rolnictwo przeszło głęboką restrukturyzację, której finalnym efektem jest wysoka efektywność i dochodowość. Wino, oliwa, warzywa czy też owoce produkowane w tych regionach znane są w całej Europie. Nie jest więc tak, iż obszary charakteryzujące się niekorzystnymi warunkami gospodarowania są z góry skazane na wegetację. Niewątpliwie jednak przemiany strukturalne w rolnictwie są konieczne. Nawet jeżeli regiony te bazują na sektorze usług czy produkcji przemysłowej, udaje się w nich doprowadzić do sytuacji, w której rolnictwo nie tylko nie jest obciążeniem i hamulcem rozwoju, a wręcz przeciwnie – stanowi istotny składnik regionalnej gospodarki. Na podstawie powyższych uwag można stwierdzić, że udział rolnictwa w analizowanych regionach stale się zmniejsza. Niemniej jednak w ostatnich latach w wielu regionach, dzięki polityce strukturalnej Unii Europejskiej, został osiągnięty

taki jego poziom, który pozwala wydobyć obszary wiejskie ze stanu zacofania i przynieść korzyści ich mieszkańcom.

Literatura

- Implementing the New EU Rural Development. The Spanish Case*, Luxembourg, October 2002.
Mountain Areas in Europe. Analysis of Mountain Areas in EU Member States, Acceding and Other European Countries. Final Report, NORDREGIO, January 2004.
Portrait of the Regions. Portugal, Luxembourg 1998.
Regions: Statistical Yearbook 2005. Data 1999-2003, Luxembourg 2005.
Second Report on Economic and Social Cohesion. Unity, Solidarity, Diversity for Europe, its People and its Territory, Luxembourg, 2001.
Third Report on Economic and Social Cohesion: A New Partnership for Cohesion. Convergence, Competitiveness, Cooperation, Luxembourg 2004.

THE ROLE OF SPANISH AND PORTUGUESE LESS-FAVOURED AGRICULTURE REGIONS

Summary

The importance of less-favoured areas was recently recognized, because the great part of Europe is covered by mountain ranges and islands. This approach can be especially observed in Spain and Portugal. These regions have permanent natural handicaps, due to peripherality and topographic and climatic restrictions. In many of these areas of the Iberian peninsula, small-scale and low-tech agriculture still dominate. In most cases these regions are considered to be areas which traditional economy is not adapted to market conditions. Agriculture is a crucial sector for Portuguese islands economies and modernization of primary sector seems to be for them the most important priority. Also infrastructure provision in these areas is less developed and of poorer quality than in other parts of Europe. These factors cause that European cohesion policy has an important role to play in dynamizing economic growth and sustaining the welfare of inhabitants.